

Kinga Schlesinger

ZAPOBIEGANIE PRAWICOWEMU EKSTREMIZMOWI I JEGO ZWALCZANIE NA PRZYKŁADZIE NIEMIEC*

Światowy kryzys finansowy przyczynia się do narastania w Unii Europejskiej nastrojów eurosceptycznych, antyimigranckich, nacjonalistycznych. Nawet jeśli partie proeuropejskie zyskały zdecydowaną przewagę w ostatnich eurowyborach, to partie skrajnie prawicowe¹ poprawiły swoje wyniki w Austrii (Wolnościowa Partia Austrii – FPÖ), Finlandii (Prawdziwi Finowie – PS), Niemczech (Partia na rzecz Wolności – PVV), Rumunii (Partia Wielkiej Rumunii – PRM), na Węgrzech (O Lepsze Węgry – Jobbik) i w Wielkiej Brytanii (Brytyjska Partia Narodowa – BNP)², zyskując ogółem dziesięcioprocentową reprezentację

---

* Artykuł, ukończony w listopadzie 2009 roku, przedstawia poglądy własne autorki.

¹ Do wyodrębnienia partii skrajnie prawicowych stosuję zmodyfikowaną definicję Piero Ignaziego; por. P. Ignazi (red.): *Extreme Right Parties in Western Europe*, Oxford 2003. Definicja ta obejmuje starą skrajną prawicę, nawiązującą do ideologii faszystowskiej, oraz nową skrajną prawicę, postindustrialną, a w odniesieniu do kategorii stosowanych przez niemiecki Urząd ds. Ochrony Konstytucji – zarówno partie prawicowe ekstremistyczne NPD, DVU, jak i partię prawicowo-radykalną Republikanie. W politycznym spektrum partie te znajdują się na krańcu osi prawica–lewica, w ich ideologii przejawia się ultranacjonalizm, ksenofobia, szowinizm dobrobytu, zamiłowanie do prawa i porządku oraz cechuje je antysystemowość. Z ostatnim kryterium można polemizować, zważywszy chociażby na Austriacką Partię Wolnościową, która współrządziła z Austriacką Partią Ludową w latach 2000–2007.

² Wyniki wyborów do Parlamentu Europejskiego na: <http://www.europarl.europa.eu>.

w Parlamencie Europejskim. Jednocześnie mamy do czynienia z przesunięciem się unijnej sceny politycznej w prawo i z rosnącym zniechęceniem obywateli UE do polityki, o czym może świadczyć rekordowo niska (43%) frekwencja w eurowyborach. I nawet jeśli obecnie skrajna prawica jest zbyt słabo zorganizowana w skali międzynarodowej, by zagrażać bezpieczeństwu wewnętrznemu Wspólnoty, a punkt ciężkości w polityce unijnej przesunął się na zwalczanie terroryzmu i fundamentalizmu religijnego, to zjawiska te są poniekąd miernikiem zdolności demokratycznych rządów państw członkowskich do rozwiązywania problemów społecznych. Warto zatem zastanowić się, jak w XXI wieku skuteczniej zapobiegać prawicowemu ekstremizmowi i zwalczać to zjawisko w Unii Europejskiej na szczeblu narodowym i wspólnotowym. Wśród krajów członkowskich najbardziej wszechstronne działania antyekstremistyczne podejmuje się w Niemczech, toteż przedmiotem analizy będą przede wszystkim strategie i instrumenty tam stosowane przy założeniu, iż mogą one wymagać adaptacji do specyfiki historycznej, politycznej, gospodarczej i społecznej poszczególnych państw.

Mimo wysiłków Komisji Europejskiej na rzecz tworzenia Europejskiej Przestrzeni Badawczej badania nad prawicowym ekstremizmem w UE nadal są fragmentaryczne i duplikowane. Jak zauważa Giovanni Capoccia, brakuje systematycznej typologii działań antyekstremistycznych i katalogu prawodawstwa antyekstremistycznego³. Dlatego cenną inicjatywą jest projekt Fundacji Bertelsmanna i Uniwersytetu im. Ludwika Maksymiliana w Monachium, wykorzystujący doświadczenia szeregu państw członkowskich i trzecich w zapobieganiu prawicowemu ekstremizmowi i jego zwalczaniu poprzez kształtowanie demokratycznego i tolerancyjnego społeczeństwa obywatelskiego. Projekt ten zaowocował publikacjami zawierającymi zbiór strategii antyekstremistycznych i zaleceń z jednej strony – dla sektora oświaty i mediów, z drugiej strony – dla polityków i administracji⁴.

³ G. Capoccia: *Defence of Democracy Against the Extreme Right in Inter-war Europe*, w: R. Eatwell, C. Mudde (red.): *Extreme Right Challenge*, New York–London 2004, s. 83–107.

⁴ Zob. B. Schellenberg et al. (red.): *Strategien gegen Rechtsextremismus. Ergebnisse der Recherche*, Verlag Bertelsmann Stiftung, Gütersloh 2005, www.bertelsmann-stiftung.de/verlag.

Prawicowy ekstremizm w Niemczech – aktualna sytuacja

Od 2001 roku w niemieckim prawodawstwie funkcjonuje definicja przestępczości motywowanej politycznie (Politisch Motivierte Kriminalität – PMK), od 1961 roku stosowanej w kryminalistyce jedynie w celach statystycznych. Według danych niemieckiego centralnego Urzędu ds. Ochrony Konstytucji w okresie 2001–2008 w Niemczech odnotowano wzrost przestępczości motywowanej politycznie do 31 801 (wzrost o 11,4% w porównaniu z 2007 rokiem), z czego 2/3 (20 422) to czyny motywowane skrajnie prawicowymi przekonaniem (wzrost o 16% w stosunku do 2007 roku). Statystyki potwierdzają stereotypowy obraz prawicowego ekstremisty: 72% sprawców tego rodzaju czynów ma poniżej 25 lat; z reguły są to mężczyźni (90%) stanu wolnego, uczący się, bezrobotni lub o niskich dochodach. W 2008 roku w kategorii PMK połowa czynów karalnych (50,5%) była związana z propagandą, zaś odsetek czynów z użyciem przemocy wynosił 8%⁵.

Są jednak i optymistyczne dane: w 2008 roku zmniejszył się potencjał skrajnie prawicowy o około 1 tys. osób do poziomu 30 tys. osób (por. tab. 1). Obie partie skrajnie prawicowe – Niemiecka Unia Ludowa (Deutsche Volksunion – DVU) – i w niewielkim stopniu Narodowodemokratyczna Partia Niemiec (Nationaldemokratische Partei Deutschlands – NPD) – odnotowały odpływ członków. Nieznacznie spadła też liczba ugrupowań neonazistowskich, subkultur i innych organizacji skrajnie prawicowych⁶.

Niemniej dane dotyczące potencjału skrajnie prawicowego są zaniżone, bowiem obejmują tylko zorganizowaną skrajną prawicę. Ponadto zgodnie z wyrokiem niemieckiego Trybunału Konstytucyjnego z 2006 roku partia Republikanie (Die Republikaner) nie jest antykonstytucyjna i tym samym przestała być objęta nadzorem Urzędu ds. Ochrony Konstytucji i uwzględniania w jego statystykach i sprawozdaniach. Jednak Republikanie – choć formalnie nie przynależą już do skrajnej prawi-

⁵ Verfassungsschutzbericht 2008, Bundesamt für Verfassungsschutz, Bundesministerium des Innern, Berlin 2009, s. 34n, www.verfassungsschutz.de.

⁶ Jedynie ugrupowania neonazistowskie odnotowały wzrost liczby członków o 9%.

cy – pozostają partią wrogo nastawioną do obcych, czego przykładem są ich antymuzułmańskie wystąpienia. Zresztą postawy rasistowskie, antysemickie, autorytarne, nazistowskie obserwuje się u 10% Niemców⁷, zwłaszcza wśród młodego pokolenia w nowych krajach związkowych, gdzie w przeliczeniu na liczbę mieszkańców w latach 2007–2008 odnotowano najwięcej przestępstw motywowanych światopoglądem skrajnie prawicowym. Chociaż – w wartościach bezwzględnych – najwięcej tego rodzaju przestępstw odnotowano w zachodniemieckim landzie Nadrenia Północna-Westfalia.

Tabela 1
Potencjał skrajnie prawicowy w Niemczech
(według szacunkowych danych)

Rodzaje grup ekstremistycznej prawicy	2006		2007		2008	
	liczba grup	liczba członków	liczba grup	liczba członków	liczba grup	liczba członków
Skrajnie prawicowe subkultury (w tym skini), podejrzani i sprawcy aktów przemocy	2	10 400	2	10 000	2	9 500
Neonaziści (struktury zorganizowane)	108	4 200	107	4 400	87	4 800
Członkowie partii: Narodowodemokratycznej Partii Niemiec (NPD) Niemieckiej Partii Ludowej (DVU) Republikanów (REP)	3	21 500 7 000 8 500 6 000	2	14 200 7 200 7 000 zmiana klasyfikacji	2	13 000 7 000 6 000 zmiana klasyfikacji
Inne organizacje skrajnie prawicowe	69	3 800	69	4 000	65	3 800
Ogółem	182	39 900	180	32 600	156	31 100
Po odliczeniu wielokrotnego członkostwa		38 600		31 000		30 000

Źródło: Na podstawie sprawozdania Urzędu ds. Ochrony Konstytucji za 2008 rok (Bundesverfassungsbericht 2008), Bundesministerium des Innern, Berlin 2008, www.verfassungschutz.de.

⁷ Por. B. Schellenberg et al. (red.): op. cit., s. 9.

Na niemieckiej scenie skrajnie prawicowej widoczna jest ewolucja subkultur młodzieżowych. Po pierwsze, rośnie konkurencja dla tradycyjnych ugrupowań ekstremistycznej prawicy, jak neonaziści i skini. Po drugie, obecne ugrupowania są zdecydowanie mniej ideowe, bardziej nastawione na udział w wydarzeniach i imprezach o „brunatnym zabarwieniu” niż na działalność *stricte* polityczną. Dwa najistotniejsze czynniki integrujące skrajną prawicę to sieć internetowa i przemysł fonograficzny, zwłaszcza muzyka zespołów z nurtu White Power. Odnosnie do Internetu według niemieckiego MSW w Niemczech w 2008 roku istniało około 1 tys. stron skrajnie prawicowych⁸, takich jak strona Narodowego Ruchu Oporu w Berlinie i Brandenburgii (Nationaler Widerstand Berlin-Brandenburg – NWBB) www.nwbb.org czy strona Stowarzyszenia Niemieckich Kobiet (Gemeinschaft Deutscher Frauen), na której umieszczono plakat z hasłem odzyskania Prus Wschodnich, Śląska i Pomorza Zachodniego <http://www.g-d-f.de/wissen/geschichte.html>⁹, przy czym wiele z nich ma charakter okazjonalny. Dużą popularnością cieszą się księgi gości, fora dyskusyjne – często z chronionym dostępem – wirtualne bractwa i społeczności sieciowe oraz platformy wideo z nagranyymi przemówieniami, demonstracjami, teledyskami (np. forum NWBB <http://forum.nwbb.org>, Wikinger Forum – <http://www.wikingerforum.net>). Intensywne wykorzystanie nowych technologii informacyjno-komunikacyjnych skutkuje spadkiem liczby drukowanych czasopism skrajnie prawicowych (78)¹⁰. Mniej też organizuje się demonstracji politycznych: w 2008 roku odbyło się 80 demonstracji, a w rekordowym 2005 roku – 145¹¹.

Partie skrajnie prawicowe w Niemczech od lat pozostają na marginesie politycznym. Według danych z 2008 roku Narodowodemokratyczna Partia Niemiec¹² liczyła około 7 tys. członków, Niemiecka Unia Ludowa

⁸ Verfassungsschutzbericht 2008, Bundesamt für Verfassungsschutz, Bundesministerium des Innern, Berlin 2009, s. 57, www.verfassungsschutz.de.

⁹ Więcej przykładów zob. CD Rechtsextremismus im Internet, Bundeszentrale für Politische Bildung, Bonn 2004.

¹⁰ Verfassungsschutzbericht 2008, Bundesamt für Verfassungsschutz, Bundesministerium des Innern, Berlin 2009, s. 57, www.verfassungsschutz.de.

¹¹ Ibidem, s. 59.

¹² Powstała w 1964 roku, jej liderem jest Udo Voigt, wydaje miesięcznik „Deutsche Stimme”, www.npd.de.

(DVU)¹³ około 6 tys. Jeśli chodzi o liczącą 5500 członków Republikanów (REP)¹⁴, która święciła sukcesy na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych, od 2006 roku nie ma wystarczających dowodów na wywrotową działalność tej partii w stosunku do demokratycznego państwa, stąd nie jest ona uwzględniana w sprawozdaniach Urzędu ds. Ochrony Konstytucji. Aby wzmocnić swoją siłę przebicia na scenie politycznej, w 2004 roku NPD i DVU podpisały „Pakt dla Niemiec” (Deutschlandpakt) – umowę przewidującą podział sfer wpływów, by uniknąć bratobójczej walki w wyborach, do którego rok później dołączyła Deutsche Partei (DP). Do Paktu nie przystąpiły ani Deutsche Sozialunion (DSU), ani Republikanie (REP), odzegnując się do etykiety „partii prawicowo-ekstremistycznych”. Pakt ten zaowocował pojedynczymi sukcesami DVU i NPD w wyborach do parlamentów krajów związkowych: NPD posiada mandaty w dwóch parlamentach związkowych – 8 w Saksonii i 6 w Meklemburgii-Pomorzu Przednim. Z kolei DVU ma 5 posłów w parlamencie związkowym Brandenburgii. Jednak po porażce DVU w eurowyborach 2009 roku, która zdobyła zaledwie 0,4% głosów, NPD rozwiązała sojusz. Koniec Paktu dla Niemiec oznaczał powrót do partyjnej rywalizacji, w wyniku czego DVU utraciła mandaty w Brandenburgii. W skali ogólnokrajowej wyniki wyborcze omawianych partii pozostają mierne; w ostatnich wyborach do Bundestagu z dnia 27 września 2009 roku NPD uzyskała 1,5% głosów, Republikanie – 0,4%, DVU – 0,1%¹⁵.

Strategie działania wobec prawicowego ekstremizmu

Państwa narodowe mają zróżnicowane podejście do eliminowania prawicowego ekstremizmu, stosując w mniejszym lub większym stopniu elementy strategii zapobiegania i/lub zwalczania (zob. tab. 2), elementy strategii marginalizacji i/lub przystosowania (zob. tab. 3), podejmując działania w różnych obszarach tematycznych (zob. tab. 4).

¹³ Utworzona w 1987 roku, kieruje nią Matthias Faust, organem prasowym jest tygodnik „National-Zeitung”, www.die-rechte.info.

¹⁴ Założona w 1983 roku, jej liderem jest dr Rolf Schlierer, wydaje gazety partyjne „Neue Republik” i „Zeit für Protest”, www.republikaner.de.

¹⁵ Dane za Bundeswahlleiter. Statistisches Bundesamt, www.bundeswahlleiter.de.

Tabela 2
Obrona demokracji: strategia zwalczania i strategia zapobiegania

	Obrona demokracji	
	Strategia zwalczania	Strategia zapobiegania
Cel	Usunięcie zagrożenia – ekstremizmu	Wzmocnienie demokracji
Charakterystyka	Ograniczony zakres, silne środki, inicjatywa należy głównie do państwa	Szerszy zakres, łagodne środki, inicjatywa należy do państwa i do społeczeństwa
Kontrola prawna i sędziowska	Maksymalne wykorzystanie środków administracyjnych w celu represjonowania działań wywrotowych i ekstremistycznych	Maksymalne wykorzystanie ram prawnych, które są zgodne z demokratycznymi i konstytucyjnymi podstawami i podlegają stałej rewizji ze strony wymiaru sprawiedliwości
Kontrola administracyjna i wywiadu	Szerokie zastosowanie przepisów i stałe rozszerzanie ram prawnych; w dużym stopniu wykorzystuje się wyspecjalizowane służby policyjne i służby specjalne	Kontrole ogranicza się do minimum, postrzegając je jako niezgodne z wartościami demokratycznymi lub nadinterpretację na swoją korzyść zasad praworządności. Egzekwowanie prawa należy głównie do zdań policji
Kontrola edukacyjna	Państwo nie postrzega edukacji obywatelskiej jako instrumentu zachowania systemu demokratycznego, stąd często sprowadza się ją do aspektów proceduralnych sprawowania rządów	Z inicjatywy państwa przywiązuje się dużą wagę do szeroko pojętej edukacji obywatelskiej
Kontrola społeczna	Mała aktywność społeczeństwa obywatelskiego, często spowodowana ograniczeniami nałożonymi przez państwo na tego rodzaju działania	Duża aktywność społeczeństwa obywatelskiego

Źródło: A. Pedahzur: *Defending Democracy and the Extreme Right*, w: R. Eatwell, C. Mudde (red.): *Extreme Right Challenge*, New York–London 2004, s. 115.

Tabela 3

Typologia reakcji na ekstremizm polityczny – strategie przystosowania i marginalizacji

	Działania ogólne:	Działania szczegółowe:
Przystosowanie	np. zaostrzenie przepisów dotyczących uchodźców pod wpływem postulatów skrajnej prawicy (Szwecja, Nowa Demokracja, 2006 rok)	np. włączenie partii skrajnie prawicowej do koalicji rządzącej (Austria, Austriacka Partia Wolnościowa, 2000 rok)
Marginalizacja	np. wprowadzenie do prawodawstwa pojęcia przestępczości motywowanej politycznie (Niemcy 2001 rok)	np. porozumienie partii parlamentarnych na rzecz zwalczania ekstremizmu i rasizmu (Czechy, 2009 rok)

Źródło: Na podstawie A. Widfeldt: *Swedish Responses to the Extreme Right*, w: R. Eatwell, C. Mudde (red.): *Extreme Right Challenge*, New York–London 2004, s. 153.

Jest rzeczą oczywistą, że powyższe tabele przedstawiają typy idealne, a praktyczne działania mogą odnosić się do obu poziomów i/lub strategii. Niekiedy trudno jest też wychwycić prawdziwe powody takiej a nie innej reakcji podmiotów politycznych, a i zdarza się, że za danym działaniem politycznym przemawia wiele racji. Przykładowo można się zastanawiać, czy utworzenie koalicji przez konserwatystów z Austriackiej Partii Ludowej (ÖVP) z Austriacką Partią Wolnościową (FPÖ), kierowaną przez Jörga Haidera w latach 1986–2000, było realizacją woli wyborców i próbą przystosowania, tj. neutralizacji lub ucywilizowania tego ugrupowania skrajnej prawicy, czy też wynikało z niemożności porozumienia się z przeciwną opcją polityczną, tj. z socjaldemokratami (SPÖ), którzy zajęli trzecie miejsce w wyborach parlamentarnych 1999 roku.

Działania antyekstremistyczne podejmowane są na poziomie narodowym i międzynarodowym w różnych obszarach tematycznych i przez różne podmioty. Specyfika niemieckiego państwa polega na funkcjonowaniu „systemu wczesnego ostrzegania” o potencjalnych i realnych zagrożeniach dla demokracji poprzez Urząd ds. Ochrony Konstytucji oraz prodemokratycznych działaniach prewencyjnych prowadzonych przez ośrodki edukacji politycznej/obywatelskiej. Jednym z głównych zadań tych organów jest przeciwdziałanie *ex ante* i *ex post* tendencjom skrajnie pravicowym.

Tabela 4
Działania antyekstremistyczne: poziomy, podmioty
i obszary tematyczne

Działania antyekstremistyczne według obszarów tematycznych	Podmioty podejmujące działania antyekstremistyczne	
	poziom narodowy:	poziom międzynarodowy ^a :
Polityczne Legislacyjne Wymiaru sprawiedliwości Instytucjonalne Policji, wojska i wywiadu Edukacyjne Społeczne	partie polityczne parlament sąd i prokuratura administracja policja i służby specjalne placówki szkolne organizacje pozarządowe instytucje kościelne media rodzina związki zawodowe	Agencja Praw Podstawowych Frontex Europol Eurojust Counter Terrorist Group Europejska Komisja Przeciwko Rasizmowi i Nietolerancji (ECRI) Rady Europy Interpol Komitet ds. Eliminacji Dyskryminacji Rasowej ONZ

^a Obok wielu innych organów. Szerzej na ten temat zob. I. Canu: *Der Schutz der Demokratie in Deutschland und Frankreich. Ein Vergleich des Umgangs mit politischem Extremismus vor dem Hintergrund der europäischen Integration*, Leske+Budrich, Opladen 1997, s. 296.

Źródło: Opracowanie własne.

Działania polityczne

W okresie powojennym niemiecka demokracja obronna opierała się na samoblokujących się mechanizmach konstytucyjnych i kurateli USA. Obecnie rolę zewnętrznego gwaranta demokratycznego charakteru państwa niemieckiego pełni Unia Europejska. Zgodnie z art. 6 Traktatu o Unii Europejskiej członkostwo w UE obliguje Niemcy do zachowania demokratycznego ustroju, praworządności i poszanowania praw podstawowych. Przypadek Włoch i Austrii wskazuje na pewną niekonsekwencję państw członkowskich w przeciwdziałaniu prawicowemu ekstremizmowi – Unia bowiem nie zareagowała na wejście do rządu w 1994 roku włoskiego Sojuszu Narodowego (Aleanza Nazionale), spadkobiercy faszystowskiego Włoskiego Ruchu Społecznego (MSI), ale gdy austriaccy konserwatyści zdecydowali się współrządzić z FPÖ, w 2000 roku na Austrię nałożono półroczne sankcje dyplomatyczne. Pluralizm

partyjny, równe traktowanie partii politycznych i prawo do pozostawania w opozycji leżą u podstaw demokratycznego porządku państwa niemieckiego. Te zdobycze demokracji przysługują również skrajnej prawicy. Państwo może jednak stosować legalne mechanizmy utrudniające przebicie się ugrupowań ekstremistycznych do głównego nurtu polityki, takie jak system dwupartyjny, większościowy system wyborczy, progi wyborcze, restrykcyjne zasady refundacji kosztów kampanii wyborczych. W Niemczech istnieje 5% próg wyborczy i 1% próg, aby uzyskać finansowanie w wyborach do parlamentów związkowych. Inne instrumenty prewencyjne to wykluczenie możliwości koalicji na poszczególnych szczeblach administracyjnych z partiami skrajnej prawicy, stworzenie swoistego „kordonu sanitarnego” przez partie głównego nurtu, jak to się działo w przypadku belgijskiego Interesu Flamandzkiego. W Niemczech zasada ta znajduje swe pełne zastosowanie, w odróżnieniu od Francji, gdzie na poziomie lokalnym establishmentowa prawica współzrządziła z Frontem Narodowym Le Pena, czy w odróżnieniu od Austrii i Włoch, gdzie praktykuje się model integracji skrajnej prawicy, licząc na jej lepszą kontrolę i stonowanie radykalizmu.

Po zjednoczeniu Niemiec istotnymi wyzwaniem społecznymi stały się zwalczanie wrogości wobec cudzoziemców oraz oddolne i odgórne wspieranie kultury demokratycznej, oddolne – poprzez działania organizacji pozarządowych i inicjatywy obywatelskie i odgórne – poprzez działania polityków i mediów, jasne stanowisko w przypadku łamania prawa przez skrajną prawicę, zwłaszcza potępienie wrogości wobec cudzoziemców, wsparcie inicjatyw antyekstremistycznych (np. patronat honorowy), udział w debatach i konferencjach poświęconych tej problematyce. Przykładowo w czasie kampanii do wyborów samorządowych 7 czerwca 2009 roku burmistrz Zgorzelca, Rafał Gronicz, i burmistrz Görlitz, Joachim Paulick, wydali wspólne oświadczenie potępiające m.in. plakaty wyborcze NPD („Turystów witamy! Zagraniczni kryminaliści won!”, „Powstrzymać inwazję Polaków”)¹⁶. Należy jednak pamiętać,

¹⁶ Por. *Zgorzelec i Goerlitz wspólnie przeciw rasizmowi*, „Gazeta Wyborcza” z 10 czerwca 2009, <http://info.wiadomosci.gazeta.pl/szukaj/wiadomosci/zgorzelca>. Te same plakaty NPD wykorzystywała w kampanii do eurowyborów 2009 i do wyborów do parlamentu związkowego Saksonii, w wyniku czego Gronicz wystosował noty protestacyjne

że choć odpowiednie impulsy polityczne są pożądane, odwaga cywilna musi wypływać przede wszystkim z zaangażowania społecznego jednostek po stronie demokratycznych wartości.

Działania legislacyjne

Termin prawicowy ekstremizm funkcjonuje w dyskursie publicznym w Niemczech od lat siedemdziesiątych XX wieku. W Niemczech stosuje się normatywne podejście do definiowania prawicowego ekstremizmu, a co za tym idzie – działania antyekstremistyczne są oparte w znacznej mierze instrumentarium prawnym. Niemiecki Urząd ds. Ochrony Konstytucji rozróżnia między prawicowym ekstremizmem (definiowanym jako działania sprzeczne, niezgodne z konstytucją – *verfassungswidrig*) a prawicowym radykalizmem (definiowanym jako działania opozycyjne, ale mieszczące się w ramach demokratycznych, zgodne z prawem – *verfassungsfreundlich*); rozróżnia się także między prawicowym ekstremizmem stosującym przemoc i niestosującym jej.

Niemiecka ustawa zasadnicza uprawnia państwo do obrony wolnościowego porządku demokratycznego w sposób aktywny i reaktywny¹⁷. Inny mechanizm zabezpieczający to art. 79 ust. 3 konstytucji¹⁸, który zakazuje zmiany jej art. 1 mówiącego o ochronie godności człowieka i praw podstawowych¹⁹ oraz jej art. 20 dotyczącego zasad konstytucyjnych²⁰, do których należą demokracja, federalizm, praworządność i państwo socjalne. Z kolei art. 20 ust. 4 mówi, że „wobec każdego, kto usiłuje obalić ten porządek, wszystkim Niemcom przysługuje prawo

---

do przedstawicieli samorządu i administracji w Saksonii. Por. J. Kałucki: *Goerlitz: Plakatowa wojna o Polaków*, „Rzeczpospolita” z 8 sierpnia 2009, http://www.rp.pl/artukul/28,345905_Goerlitz_plakatowa_wojna_o_Polakow_.html.

¹⁷ Zasada broniącej się demokracji (*wehrhafte Demokratie*), tłum. terminu za: R. Schattkowsky: *Broniąca się demokracja. Systemy demokratyczne i ich zagrożenie w XX w.* [Die wehrhafte Demokratie. Demokratische Systeme und ihre Bedrohung im 20. Jahrhundert], Uniwersytet im. Mikołaja Kopernika, http://www.wpism.umk.pl/index.php?option=com_content&task=view&id=79&Itemid=37.

¹⁸ *Konstytucja Niemiec*, tłum. B. Banaszak, A. Malicka, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2008, s. 71 i n.

¹⁹ *Ibidem*, s. 38.

²⁰ *Ibidem*, s. 47.

do oporu, jeśli inny sposób przeciwdziałania nie jest możliwy”²¹. Artykuł 21 ust. 1 i 2 odnosi się do partii politycznych: „Partie współdziałają w kształtowaniu woli politycznej narodu. Ich zakładanie ich jest swobodne. Ich wewnętrzna struktura musi odpowiadać zasadom demokratycznym. Muszą one składać publicznie sprawozdania o pochodzeniu i przeznaczeniu swoich środków oraz o swoim majątku. Partie, które poprzez swoje cele lub poprzez zachowania swoich zwolenników zmierzają do naruszenia albo obalenia wolnościowego demokratycznego porządku ustrojowego, albo zagrażają istnieniu Republiki Federalnej Niemiec, są sprzeczne z konstytucją. O sprzeczności z konstytucją orzeka Federalny Trybunał Konstytucyjny”²². W historii powojennych Niemiec Trybunał Konstytucyjny tylko raz, w 1952 roku, zakazał działalności partii skrajnie prawicowej, a mianowicie Socjalistycznej Partii Rzeszy (Sozialistische Reichspartei – SRP). Próby delegalizacji NPD jak dotąd nie powiodły się.

Zgodnie z art. 9 ust. 2 „zakazane są organizacje, których cele lub działalność są sprzeczne z ustawami karnymi, skierowane są przeciwko porządkowi konstytucyjnemu albo idei porozumienia między narodami”²³. Od 1992 roku w Niemczech zdelegalizowano 26 organizacji skrajnie prawicowych. Niemniej art. 18 stanowi, że jeśli korzysta się z praw podstawowych w celu zwalczania wolności i demokratycznego porządku, Federalny Trybunał Konstytucyjny może zdecydować o ich utracie²⁴.

Uzupełnieniem przepisów konstytucyjnych są kodeks karny (*niem.* Strafgesetzbuch – StGB)²⁵ i przepisy szczegółowe. W świetle kodeksu karnego zabrania się upowszechniania symboli i środków propagandowych pod karą więzienia do lat trzech lub grzywny (§86 i §86a StGB)²⁶, treści podżegających do nienawiści na tle narodowościowym, w tym negacji holocaustu i rewizjonizmu, pod karą więzienia do lat pięciu albo

²¹ Ibidem, s. 47.

²² Ibidem, s. 47n.

²³ *Konstytucja Niemiec...*, s. 40.

²⁴ Ibidem, s. 40.

²⁵ Wersja z serwisu internetowego niemieckiego Ministerstwa Sprawiedliwości: <http://gesetze-im-internet.de>.

²⁶ Serwis prawny niemieckiego Ministerstwa Sprawiedliwości: <http://www.gesetze-im-internet.de/bundesrecht/stgb/gesamt.pdf>, s. 57n.

grzywny (§130 StGB)²⁷, nakłaniania do czynów przestępczych (np. nawoływania do agresji wobec cudzoziemców) pod karą więzienia do lat trzech lub grzywny (§130a StGB)²⁸ i ukazywania przemocy (np. tworzenia list wrogów) pod karą więzienia do roku lub grzywny (§131 StGB)²⁹. Szczególnej ochronie prawnej podlegają dzieci i młodzież, zakazana jest oferta medialna, która ma lub miałaby na nie szkodliwy wpływ, jak np. sceny naruszające godność osobistą³⁰. Podobnie rodzice, nauczyciele czy opiekunowie nie dopełniają obowiązku opieki nad dzieckiem, jeśli nie przeciwdziałają np. surfowaniu dzieci po skrajnie prawicowych stronach internetowych. Samo udostępnianie tego rodzaju stron nie jest karalne, jeśli służy celom edukacji obywatelskiej, i jest poddane krytycznej analizie.

Partie skrajnie prawicowe od lat borykają się z problemami finansowymi. Niejednokrotnie pożyczają fundusze na kampanie wyborcze od członków i sympatyków, by po uzyskaniu dotacji z budżetu państwa je zwrócić. Aby utrudnić finansowanie tego rodzaju ugrupowań, Ministerstwo Finansów doprecyzowało ustawę budżetową, zgodnie z którą za organizacje pożytku publicznego uznaje się te, których statut i rzeczywista działalność nie są sprzeczne z porządkiem konstytucyjnym. Ma to o tyle znaczenie, że organizacje pożytku publicznego w Niemczech korzystają z szeregu przywilejów, takich jak zwolnienia od podatku od osób prawnych i działalności gospodarczej, obniżony VAT, a darowizny na ich rzecz podlegają odliczeniu od podatku.

Działania wymiaru sprawiedliwości

Od 1992 roku 26 organizacji skrajnie prawicowych zostało zakazanych przez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych lub ministerstwa spraw wewnętrznych krajów związkowych; w roku 2008 zdelegalizowano stowarzyszenie Verein zur Rehabilitierung der wegen Bestreitens des Holocaust Verfolgten zajmujące się rehabilitacją prześladowanych z uwagi

²⁷ Ibidem, s. 76 i n.

²⁸ Ibidem, s. 77.

²⁹ Ibidem, s. 77 i n.

³⁰ Por. Jugendschutzgesetz i Gesetz über die Verbreitung jugendgefährdender Schriften und Medieninhalte, <http://bundesrecht.juris.de>.

na negowanie holocaustu oraz organizację Collegium Humanum, która we Vlotho posiadała centrum szkoleniowe prowadzące indoktrynację młodych ludzi ideologią skrajnie pravicową. Dwie trzecie podejrzanych o przestępstwa motywowane skrajnie pravicowym światopoglądem to mężczyźni w wieku 16–20 lat.

W odniesieniu do prawicowego ekstremizmu niemiecki wymiar sprawiedliwości stoi przed dwoma pilnymi wyzwaniem. Pierwszy problem to opieszałość sądów. Andreas Müller z sądu rejonowego w Bernau wskazuje na konieczność szybkich, konsekwentnych i proporcjonalnych wyroków, aby sprawcy nie czuli się bezkarni i jak najwcześniej dostali szansę na resocjalizację. Sędziowie powinni sięgać także po mniej typowe środki, jak wyjazdy resocjalizacyjne do Oświęcimia, zakaz noszenia glanów na sali sądowej itp. Drugie wyzwanie to ściganie cyberprzestępstw. Internet jest wykorzystywany przez skrajną prawicę do prezentacji jej struktur, rekrutacji członków, zrzeszania się, informacji i komunikacji, reklamy i handlu (gry, muzyka, publikacje), np. poprzez stronę Gerharda Laucka: <http://www.nazi-lauck-nsdapao.com>, która prowadzi m.in. Nazi Radio Wolfschante w języku niemieckim i angielskim. Istnienie stron z treściami czy symbolami skrajnie pravicowymi w Niemczech jest zakazane, stąd umieszcza się je na obcych serwerach (np. amerykańskich, jak strona rasistowskiej³¹ organizacji Krew i Honor: <http://www.bloodandhonour.com>) i przekierowuje poprzez linki lub listy najpopularniejszych stron skrajnie pravicowych, jak np. Top 100 Nationalist & Revisionist Sites. Ponadto wykorzystuje się też fora internetowe, księgi gości, usługi wymiany P2P (Peer-to-Peer), aukcje internetowe, platformy komunikacyjne czy gry interaktywne. Anonimowa rejestracja czy zakup miejsca na stronę zagranicą pozwalają na uniknięcie odpowiedzialności karnej. Na stronach internetowych z reguły znajdują się klauzule, że dany administrator nie odpowiada za treści tam umieszczane ani za strony, do których następuje przekierowanie. Niemieccy prawicowi ekstremiści otrzymują też odpowiednie instrukcje, żeby nie używać karalnych pseudonimów, symboli,

³¹ Na stronie Blood and Honour widnieje informacja, że materiały tam zawarte mogą mieć wydźwięk rasistowski, ale strona jest chroniona przez pierwszą poprawkę do amerykańskiej konstytucji: <http://www.bloodandhonour.com>.

haseł na stronach niemieckich, a stosować zakamuflowane środki wyrazu, np. liczba 88 oznacza „Heil Hitler”, liczba 14 odpowiada składającej się z czternastu słów sentencji: „We must secure the existance of our race and a future for white children³²”. W celu zaradzenia temu procederowi wysyła się petycje do amerykańskich administratorów sieci o usunięcie stron skrajnie prawicowych z serwera. Punktem zaczepienia do ścigania tego rodzaju przestępstw jest udowodnienie związku przedmiotowego z Niemcami, np. jeśli autor skrajnie prawicowej strony mieszkający za granicą oddziałuje na odbiorców niemieckich, zachwalając w księdze gości lub na forum taką stronę.

Działania instytucjonalne

Zgodnie z art. 73 nr 10 lit. b)³³ i art. 87 ust. 1³⁴ jednym z instrumentów obrony demokratycznego ustroju, wolności i podmiotowości państwa jest podlegający Ministerstwu Spraw Wewnętrznych Urząd ds. Ochrony Konstytucji. Urząd ten gromadzi dokumenty, zbiera informacje, obserwuje działania skrajnej prawicy, współpracuje ze służbami porządkowymi, specjalnymi i wymiarem sprawiedliwości. Jest zobowiązany co roku opublikować sprawozdanie z danymi ilościowymi i jakościowymi dotyczącymi ekstremizmu politycznego w Niemczech. Koordynuje działania urzędów ds. ochrony konstytucji poszczególnych krajów związkowych.

Z kolei misją ośrodków edukacji politycznej/obywatelskiej działających w każdym kraju związkowym, z centralą w Bonn, jest w kontekście politycznym podnoszenie poziomu wiedzy, uwrażliwianie opinii publicznej, budowa społeczeństwa obywatelskiego, a konkretne zadania to udzielanie porad dla ofiar prawicowych ekstremistów, działalność in-

³² „Musimy zabezpieczyć istnienie naszej rasy i przyszłość białych dzieci”.

³³ Przewiduje on współdziałanie Federacji i krajów związkowych w zakresie ochrony ich wolnościowego, demokratycznego ustroju, istnienia i bezpieczeństwa. *Konstytucja Niemiec...*, s. 67.

³⁴ Uprawnia on Federację do powołania organu odpowiedzialnego za gromadzenie materiałów w celu ochrony konstytucji oraz w celu przeciwdziałania dążeniom na obszarze RFN, które mogłyby zagrażać zagranicznym interesom państwa, w: *ibidem*, s. 75 i n.

formacyjna, szkoleniowa, tworzenie sieci kontaktów, czemu służą wydawnictwa poświęcone problemowi prawicowego ekstremizmu, strony internetowe typu www.jugendschutz.net, bazy danych z inicjatywami antyekstremistycznymi, projekty służące zwalczaniu prawicowego ekstremizmu, takie jak wystawa objazdowa „Braune Falle” (Brunatna pułapka), seanse filmowe, briefingi dla dziennikarzy itp.

Istotną kwestią jest też etyka urzędnicza, wyrażająca się w przekonaniach, postawach i zachowaniach. Głośnym echem odbiła się sprawa Josefa Schlüßburnera, wysokiego rangą urzędnika ministerstwa transportu, którego publikacje w 2003 roku zostały sklasyfikowane przez Urząd ds. Ochrony Konstytucji jako intelektualny nurt prawicowego ekstremizmu. Sąd administracyjny w Düsseldorfie umorzył postępowanie dyscyplinarne, powołując się na swobodę wypowiedzi. Urzędy państwowe są zobowiązane do odmowy finansowania organizacji skrajnie prawicowych i ich przedsięwzięć, chociaż zdarza się, że organizacje prawicowych ekstremistów działają „pod przykrywką” i wyłudniają środki na projekty, nie ujawniając prawdziwych celów wydatkowania dofinansowania.

Działania policji, wojska i wywiadu

Prewencją i zwalczaniem prawicowego ekstremizmu zajmują się służby wojskowe – Militärischer Abschirmdienst (MAD), służby wywiadu – Bundesnachrichtendienst (BND), służby policyjne, w tym takie jak powołana w 1999 roku w Meklemburgii-Pomorzu Przednim Mobilna Jednostka Dochodzeniowa ds. Ekstremizmu (*niem.* Mobile Aufklärungseinheit Extremismus – MAEX). Skuteczne przeciwdziałanie aktywności neonazistów ma swoją cenę. Najgłośniejszą sprawą ostatnich lat był napad na Aloisa Mannichla, komendanta policji w Passau, który 13 grudnia 2008 roku został ugodzony nożem pod własnym domem, prawdopodobnie przez neonazistę, na co wskazuje m.in. korespondencja wymieniana w kręgach NPD z planami ataku na Mannichla. Niemniej pojawiają się też antyprzykłady. W roku 2008 opinię publiczną zbulwersowała sprawa oficera Bundeswehry Klausa Hammela, rewizjonisty próbującego m.in. w swoich publikacjach podtrzymać mit nie-

winnosci Wehrmachtu, który przez kilka lat zajmował się szkoleniem rezerwistów i zawodowych żołnierzy, by w pod koniec 2008 roku „rezygnować” z aktywności zawodowej ze względu na podeszły wiek³⁵. Postęp integracji europejskiej wyrażający się m.in. w utworzeniu jednolitego rynku i otwarciu granic musiał skutkować także wzmocnieniem wewnętrznej i zewnętrznej współpracy policyjnej, sądowniczej i służb specjalnych. W tym celu w marcu 2007 roku uruchomiono ogólnokrajową antyterrorystyczną bazę danych, chociaż według danych niemieckiego Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w latach 2007–2008 w środowisku niemieckiej skrajnej prawicy nie stwierdzono działalności grup terrorystycznych.

Działania edukacyjne

Niemcy to tradycyjny kraj imigracji, gdzie dużą wagę przywiązuje się do nauczania wielokulturowego i kształtowania postaw tolerancji w duchu poszanowania uniwersalnych praw człowieka, tym bardziej że tożsamość przeciętnego obywatela staje się coraz bardziej wielowątkowa i hybrydyczna. Elementy rasizmu, ksenofobii, etnocentryzmu i inne przejawy dyskryminacji obserwuje się nie tylko u młodocianych sympatyków czy członków subkultur ekstremistycznych, ale i u niez zaangażowanych przeciętnych uczniów. Doświadczenia niemieckie wskazują, że 2/3 późniejszych zwolenników skrajnej prawicy miało pierwsze kontakty ze środowiskiem neonazistowskim w wieku 11–14 lat³⁶. Jako że prawicowy ekstremizm wiąże się z poglądami o predestynacji i wyższości własnego narodu i kultury nad innymi – czy w szerszym kontekście białych nad kolorowymi – niemiecki system edukacyjny staje przed wyzwaniem, jak zapobiec przyłączaniu się nastolatków do ruchów ekstremistycznych i jak reagować na tego rodzaju przekonania i zachowania. Proces socjalizacji musi opierać się na podejściu antydyskryminacyjnym, które powinno być uwzględniane w polityce oświatowej,

³⁵ Rezygnacja nastąpiła pod naciskiem opinii publicznej. Por. też Zapytanie poselskie „Die Linke” nr 16/1160 z 28 listopada 2008 <http://dip21.bundestag.de/dip21/btd/16/111/1611160.pdf> i odpowiedź Bundestagu nr 16/11383 z 17 grudnia 2008 <http://dip21.bundestag.de/dip21/btd/16/113/1611383.pdf>.

³⁶ Por. B. Schellenberg: op. cit., s. 24.

zarządzaniu przedszkolami i szkołami, kształceniu kadry pedagogicznej oraz koncepcjach i programach szkolnych. Świat nie jest czarno-biały, jak to jest zazwyczaj odzwierciedlane w wizji skrajnej prawicy, stąd w Niemczech w kształceniu dużą wagę przywiązuje się do, po pierwsze, przedstawiania złożoności realiów i ich różnorodności, po drugie, do wyrabiania umiejętności argumentacji i krytycznego myślenia, po trzecie, do uodpornienia na etykietowanie i presję rówieśniczą poprzez wzmacnianie kompetencji emocjonalnych i społecznych (odporność na stres, umiejętność rozwiązywania problemów, poczucie własnej wartości itp.). W ramach środków zaradczych zachęca się uczniów do zaangażowania w organizacjach i grupach, których funkcjonowanie opiera się na wartościach demokratycznych. W procesie nauczania i wychowania nieoceniona jest także rola autorytetu i mentora (modelowanie przekonań i zachowań), kontroli i asysty (odpowiednie ustawienie komputerów, korzystanie ze sprawdzonych stron, wprowadzenie regulaminu użytkownika, filtrowanie, nadzór nad ściągającym materiałem). Istotną sprawą jest także pomoc dla poszkodowanych, byłych członków i byłych sympatyków skrajnej prawicy, poprzez telefony alarmowe i telefony zaufania, poradnictwo psychologiczne, pomoc socjalną.

W kontekście edukacji antyekstremistycznej interesujący jest model XvX opracowany przez Lynn Davies, który zestawia czynniki wspierające ekstremizm (nie tylko prawicowy) i jemu przeciwdziałające³⁷. Nowością modelu jest wprowadzenie do nauczania elementów edukacji medialnej i zarządzania konfliktami. Dużą wagę przywiązuje się do umiejętności krytycznego myślenia nauczycieli i uczniów oraz do publicznego wsparcia konkretnych inicjatyw i działań. Promowanie różnorodności musi być dobrze przemyślane, tak aby nie wspierać podziałów w środowisku uczniów. W tym względzie panaceum jest współdziałanie w osiąganiu wspólnych celów, np. przy realizacji projektów szkolnych czy sektora pozarządowego, takich jak wydanie CD czy konkurs pod hasłem muzyka przeciw ekstremizmowi/rasizmowi. Szereg tego rodzaju inicjatyw z dobrym skutkiem podejmowano

³⁷ Zob. L. Davies: *Educating Against Extremism*, Sterling 2008, s. 181. Pierwszy zestaw czynników oznaczony jest symbolem X i jest przeciwstawiony (*versus*) drugiemu zbiorowi czynników oznaczonemu także symbolem X, stąd nazwa modelu XvX.

w ostatnich latach w Niemczech („Songs gegen Rechts” 2005, „Nazis weg(hören)” 2007, coroczny konkurs dla szkół „Rap for Q-Rage” itd.). Wiele projektów antyeskremistycznych jest pilotowanych przez organizacje pozarządowe, w tym fundacje polityczne, i realizowanych we współpracy z placówkami oświatowymi, szkolnictwa wyższego i instytucjami badawczymi, o czym będzie mowa dalej.

Działania społeczne

Skuteczna prewencja i zwalczanie prawicowego ekstremizmu nie obędzie się bez zaangażowania mediów, organizacji pozarządowych, rodziny, Kościoła i różnych grup społecznych. W marcu 2005 roku w skrajnie prawicowej publikacji *Volk in Bewegung* neonazista Lars Käßler określił dziennikarzy mianem „najgorszego wroga narodowego przebudzenia”. Dzięki śledztwom i interwencjom dziennikarskim nagłaśniane są zaniedbania wymiaru sprawiedliwości, ujawniane dwuznaczne transakcje, faktyczna działalność organizacji, struktury i miejsca spotkań skrajnej prawicy³⁸.

Ciekawe badania treści, formy i odbioru przekazu medialnego we współpracy ze stacjami ARD i ZDF oraz Kościołem ewangelickim i katolickim przeprowadzono w ramach wspomnianego już projektu Fundacji Bertelsmanna³⁹. Media publiczne w Niemczech są zobowiązane do wspierania demokratycznego porządku państwa, a więc niejako z definicji powinny systematycznie, obiektywnie i rzetelnie podejmować problematykę prawicowego ekstremizmu. Badania prowadzono w latach 2000–2001 (częstotliwość przekazu, formułowane oceny polityczne, jakość pracy dziennikarskiej)⁴⁰ oraz 2003–2004 (reakcje grup odbiorców na przekaz)⁴¹. W odniesieniu do pierwszej części badań stwierdzono, że nadawcy publiczni poświęcali tej problematyce średnio 30 minut dzien-

³⁸ Konkretnie przypadki opisują np. O. Schröm, A. Röpke: *Stille Hilfe für braune Kameraden*, Berlin 2006.

³⁹ Por. E. Oehmichen, I. Horn, S. Mosler: *Rechtsextremismus und Fernsehen: Inhalts- und Rezeptionsanalysen der Berichterstattung im öffentlich-rechtlichen Fernsehen*, w: B. Schellenberg et al.: op. cit., s. 146–204.

⁴⁰ Institut für empirische Medienforschung (IFEM), Köln.

⁴¹ Ernest Dichter Institut GmbH, Frankfurt am Main.

nie, głównie w formie informacji, dokumentacji i komentowania wydarzeń (magazyny telewizyjne – 60%, wiadomości – 34%). W odniesieniu do treści tych programów głównym przedmiotem zainteresowania były akty przemocy (43%), co zniekształcało obraz pravicowych ekstremistów w Niemczech, wyolbrzymiając zagrożenie. W innych punktach stacje zachowywały należne proporcje – przeciwnicy skrajnej prawicy wypowiadali się na wizji trzy razy częściej niż działacze i sympatycy. Głos należał przede wszystkim do ekspertów, polityków i organizacji pozarządowych szczebla lokalnego (40% wypowiedzi). Ponad 3/4 wszystkich programów (78%) zawierało odniesienie do działań antyekstremistycznych: społeczeństwa (37%), policji i wymiaru sprawiedliwości (36%), polityków (27%) i innych podmiotów. Jedynie 14% całości materiału ukazywało samą akcję bez reakcji (antyekstremistycznej).

Badana oferta programowa ukazywała przede wszystkim „prawicowy ekstremizm na ulicy”, podczas gdy dziennikarze powinni także docierać do działających za kulisami i „w białych rękawiczkach”. Niekiedy brakowało szerszego kontekstu, a w wizualizacji sięgano po materiały archiwalne albo zmontowane z archiwalnymi, co tłumaczono obowiązującymi w telewizji konwencjami i specyfiką produkcji telewizyjnej. Zdarzało się, że racjonalna analiza ustępowała komunikatom i obrazom przeładowanym emocjonalnie i udramatyzowanym. Nie odnotowano natomiast typowej dla prasy bulwarowej pogoni za sensacją.

Aby media skutecznie wspierały niemiecką demokrację i jej wartości, oferta programowa musi zainteresować odbiorcę, skłonić do refleksji i zajęcia odpowiedniego stanowiska (np. potępienie neonazistowskich aktów przemocy wobec cudzoziemców). Badania reakcji odbiorców dowiodły także, że intencje autorów emitowanych materiałów mogą przynosić zamierzone, ale i odwrotne skutki (np. reklama neonazistów), bowiem obok jawnej treści i jawnego znaczenia, funkcjonują te ukryte, na które autorzy powinni zwrócić uwagę.

Odnosnie do drugiej części badania analiza grup odbiorców o różnych przekonaniach politycznych przeprowadzona przez Instytut Ernsta Dichtera we Franfurcie nad Menem wykazała, że są oni w większości zadowoleni z oferty medialnej w zakresie pravicowego ekstremizmu. Pojedyncze głosy krytyki wskazywały na umacnia-

nie stereotypu landów wschodnich jako gorszych i „brunatnych”, powierzchowności przekazu – ograniczony do sprawozdania wydarzeń czy zbytnej koncentracji na negatywach zamiast na pozytywach (np. inicjatywy obywatelskie przeciw neonazistom). Z kolei z analizy wpływu przekazu na odbiorcę wykonanej przez Hansa-Dietera Königa i zespół z Uniwersytetu we Frankfurcie nad Menem wynikały następujące zalety i wady emitowanych materiałów telewizyjnych (por. tab. 5). Autorzy i realizatorzy materiałów filmowych powinni także zadbać o zróżnicowanie punktów widzenia, co uwiarygodnia i wzbogaca przekaz, ukazywać skrajną prawicę w sposób bardziej reprezentatywny (nie tylko wizerunek „półinteligentnego osiłka”, ale i „sprawnego mówcy-manipulatora”), przedstawiać różne racje i kontrargumenty.

Tabela 5

Zjawisko prawnicowego ekstremizmu w mediach publicznych

Zalety	Wady
<ul style="list-style-type: none"> • wczucie się w położenie ofiar • zdystansowanie się do sprawców (np. nieumieszczanie ich w centrum uwagi) • ukazywanie nowych elementów (np. walki ofiar o zadośćuczynienie) • świadomy przekaz emocji i uczuć (np. unikanie projekcji emocji ekipy TV) 	<ul style="list-style-type: none"> • estetyzacja sprawców (np. niezamierzone kreowanie wizerunku bohatera) • demonizacja sprawców i wydarzeń (np. tworzenie wrażenia potęgi zła) • tworzenie i powielanie uprzedzeń • nieodpowiedni komentarz lub jego brak • natłok informacji (może irytować lub zniechęcić widza)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie H. Hartmann (red.): *Strategien gegen Rechtsextremismus*, Gütersloh 2005.

Aktywną rolę w zakresie przeciwdziałania ekstremizmowi odgrywają w Niemczech organizacje pozarządowe, takie jak ruchy antyfaszystowskie, fundacje polityczne, wspierając organizacyjnie, finansowo czy ideowo inicjatywy edukacyjne i naukowe, jak np. seminarium „Praxis-tag gegen Rechtsextremismus” Fundacji im. Friedricha Eberta, którego pokłosiem było opracowanie przez praktyków listy zaleceń skierowa-

nych do decydentów politycznych (m.in. zmniejszenie biurokracji, harmonizacja działań antyekstremistycznych na różnych szczeblach administracyjnych, większe wsparcie ze strony gmin) i wykazu warunków powodzenia projektów antyekstremistycznych (m.in. podejście aktywne nie reaktywne, ponadpartyjność, poczucie jedności w działaniu)⁴². Ponieważ największą grupę docelową w agitacji skrajnej prawicy stanowią młodzi ludzie, a jednocześnie rola szkoły, rodziny i Kościoła jako autorytetów młodego pokolenia słabnie, warto podkreślić znaczenie młodzieżowych idoli (artystów, sportowców i innych gwiazd) w patronowaniu kampaniom, takim jak „Muzyka przeciw rasizmowi”, „Wykopmy rasizm ze stadionów”, „Szkoła wolna od rasizmu”. Również sektor prywatny w ramach tzw. społecznej odpowiedzialności przedsiębiorstw i promowania wizerunku angażuje się w prodemokratyczne przedsięwzięcia, takie jak seria projektów „Laut gegen Nazis”⁴³, sponzorowana m.in. przez Sony BMG, Warner Music Group, ŠkodaAuto.

Wnioski

- W Niemczech stosuje się przede wszystkim strategie zapobiegania prawicowemu ekstremizmowi i wykluczania tego rodzaju ugrupowań.
- Działania prewencyjne są i powinny być skoncentrowane na młodym pokoleniu i wychowywaniu go w duchu demokracji, tolerancji i krytycznego myślenia oraz aktywności obywatelskiej od najmłodszych lat.
- Najskuteczniejsze instrumenty oddziaływania na dzieci i młodzież to te oparte na nowoczesnych technologiach informacyjno-komunikacyjnych i służące wzmocnieniu ich kompetencji emocjonalnych i społecznych.
- Należy poprawić efektywność działań policji i wymiaru sprawiedliwości poprzez przyspieszenie reakcji sił policyjnych, skrócenie procesów sądowych i lepszą ochronę ofiar.

⁴² Lista zaleceń i warunków powodzenia projektów antyekstremistycznych jest dostępna na stronie Fundacji im. Friedricha Eberta: <http://www.fes.de>.

⁴³ Więcej o kampanii na stronie: www.lautgegennazis.de.

- Istotnym aspektem jest wykrywanie i sankcjonowanie prawicowego ekstremizmu, zwłaszcza dyskryminacji cudzoziemców, u urzędników, funkcjonariuszy wojska i policji.
- Problematyka antyekstremistyczna powinna być elementem kształcenia nie tylko pedagogów, ale i dziennikarzy, by zadbać o wiarygodny i zrównoważony przekaz medialny zjawiska prawicowego ekstremizmu i podejmowanych środków zaradczych.
- Pożądane jest pogłębienie wymiany doświadczeń i współpracy międzynarodowej w celu stworzenia ogólnoeuropejskiego katalogu praw, strategii i działań antyekstremistycznych, także międzynarodowej bazy danych z wynikami badań nad prawicowym ekstremizmem.
- W związku ze światowym kryzysem finansowym, wzrostem przepływów migracyjnych i sukcesami partii ekstremistycznej prawicy w wyborach do PE w UE mogą nasilić się postawy ksenofobiczne. Partie głównego nurtu powinny zatem stosować strategię marginalizacji ugrupowań ekstremistycznych, nie dopuszczać do radykalizacji dyskursu politycznego w walce o elektorat, ale i nie unikać trudnych tematów, takich jak kwestia imigracji.

Abstract

Preventing right-wing extremism and countering it, as exemplified by Germany

The article scrutinises the issue of right-wing extremism in Germany in recent years. The analysis leads to the conclusion that this problem is gathering in force in the UE while in Germany it is tending to diminish. The anti-extremism actions undertaken in Germany are so significant that they may provide a *sui generis* model for the other EU states and the European Commission to follow. The article describes, how right-wing extremism is prevented and countered, in particular as exemplified by Germany. Anti-extremist actions are carried out with regard to various entities and in various fields, namely, legislation, justice, administration, education, the media and NGOs. The article provides a review of anti-extremism strategies applied by the state bodies to the extreme right-wing parties, from marginalising them, in the case of Germany, to accepting them into ruling coalitions, in the case of Austria. The author's considerations lead her to the conclusion that the main target groups in anti-extremist actions should be the youth and journalists.